

Szuromi Pál

Nemes egyszerűség, plebejusi méltóság

Sümei György legújabb köteteiről

Az elsőknek, az élenjáróknak egyre-másra tetemes becsületük van. Mind a sportban, mind a művészet szférájában, nem is szólva a tudományos kutatómunkáról. És ez így természetes. Mert az újításokhoz, a meglepő felfedezésekhez korántsem elegendő az acélos akarat, az erkölcsi bátorság. Itt azért a fizikális, környezeti és szellemi pozíciók különös összjátékáról is tudomást kell vennünk. Más kérdés, hogy a prominens élenjárásnak is akad hátulütője. Az utókor képviselői ugyanis sorra-rendre kiderítik: ebben is, abban is, amabban is bakiztak, tévedtek nagyszerű elődeik. Igaz, e vétékekről amolyan jóságos, megengedő modorban beszélnek. Mintha az előrehaladó idővel egyre bizonyosabbak lennének a kikezdetetlennek tetsző igazságok megragadásában. Legalábbis ez a reményünk. Elvégre tisztas elszántság és hit nélkül semmiféle komolyabb munkába nem érdemes belefognunk.

Mi sem nyilvánvalóbb, minthogy e röpke jegyzetet leginkább Sümei György művészettörténész legújabb könyvei indukálták. Az ismert kutató ezúttal meglehetősen eltérő kultúr- és téridőrétegekben vizsgálódik, amelyek alig-alig érintkeznek egymással. De annál több közülük van a korábbi időszakokban folytatott szakmai, tudományos megközelítésekhez. Engem történetesen a *Nagy István-kötet* megjelenése lepett meg igazán. Már az is szokatlannak tűnt, hogy a szerzővel szinkronban Lóránth László neve is ott szerepel a címlapon. Ám ennél is fontosabb, hogy e kiemelkedő festő életművének feldolgozása igencsak befejezettnek látszott. Most mégis úgy tetszik: szó sincs ilyesmiről. A szomszédos gyűjteményes kiadványt viszont félig-meddig ismerősnek éreztem. Sümei tudniillik máskor, többször is foglalkozott a kiskunsági plasztikai madonnák műtörténeti kérdéskörével. És csakugyan: a *Szakraális emlékek a Duna–Tisza közéről* című összeállításban egy némileg átdolgozott, javított és bővített változattal találkozunk. Akárha a szerző kimondottan tisztas, kitartó szellemi hosszútávfutó lenne.

Tudjuk: művészeti kiadványoknál a külső megjelenésnek, a vizuális vonzerőnek fokozott jelentősége van. Itt mégis egy meglepő, kissé zavaró léptékvesztésről kell tudomást vennünk. Mert amilyen tiszta, eleven és megnyerő képzetet nyújt a néprajzi vonzatú kötet borítója, úgy ezt a Nagy István-könyvről már aligha lehet elmondani (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány kiadványa, Juhász Nyomda Kft., Szeged, 2006; Pallas – Akadémiai Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007). A festő jellegzetes erdélyi tájrészlete tudniillik félig-meddig eltompul a sötét alapozású környezetben. Tán túlságosan finom, bátortalan a kép kiemelése? Vagy maga a repró is kétes minőségű? Nem tudom pontosan. Legfeljebb annyi bizonyos: jelenleg alig érzünk valamit a „székely Rembrandt” férfias, monumentális erejéből. Nekem mindenesetre a hátlapon látható pasztellkészlet fotója sokkal inkább felidézi

a művész érzéki vitalitását, mint a startvonalban mutatkozó alkotás. Ezt akár egy paradox kompenzációnak is felfoghatjuk.

Mi tagadás: engem ilyenképp is a Nagy István-kötet dokumentatív izgalma és frissessége kapott meg legfőképp. Már csak személyes, szakmai vonzalmaim okán is. Nem mintha a szakrális, szellemi etnográfia és a műtörténet határmezsgyéin kutakodó Sümegi Györgyöt kevésbé respektálnám. Szó sincs erről. Csak éppenséggel nem vagyok túlságosan otthonos e specifikus kultúrzónákban. Másrészt az itteni elemzések vonalvezetése voltaképp a hagyományos oknyomozások és logikai kibontások metodikáit követi. Nem így a Nagy István-összeállítás. Hisz ezúttal olyanféle rendhagyó, élvezetes, tanulságos szerkezeti és tartalmi megközelítést kapunk, amely szakmai, művészettörténeti irodalmunkban kevésbé otthonos. Szóval: némileg újdonság.

Ne gondoljunk mégse valami rafináltan kiagyalt, különleges kötetformára. Inkább azt mondanám: valójában Sümegi rendkívül pedáns, igényes felfogása indukálta a kiadvány megszületését. Történt ugyanis, hogy egy képzőművészeti sajtótermékben fölöttébb gyanús, hamis portrét közöltek Nagy Istvánról. Mármost a hasonló nevű kolozsvári író arcképét. Ez a baklövés azután elegendő volt a figyelmes szerzőnek, hogy szimatolni, nyomozni kezdjen a festőről készült fotográfiák ügyében. A bajai múzeummal kezdte, majd az alkotó fiának családjánál is kérdezősködött, kutakodott. És nem is sikertelenül. Itt derült ki a hagyatékokból, hogy a kevésbé ismert költő, író és újságíró, Lóránth László komoly monográfiát szándékozott kiadni a rangos nagymesterről. Méghozzá Végvári Lajos művészettörténésszel együtt (1952-ben). Majd az MTA szakmai adattárából előkerült az előbbi irodalmár érdekes, részletgazdag kézírata, s vele együtt megannyi kortársi levél meg tanulságos vallomás. Mindebből pedig annyi, annyi meglepő, újszerű és fontosnak tűnő életrajzi, szakmai mozzanat bontakozott ki, amennyire nemigen lehetett számítani. Ám egy önálló, hiánypótló kötet létrehozására bőségesen elegendő volt.

Talán nem árt elmondanom: e kivételes súlyú, erdélyi gyökerű festő életművéről eddig nem kevesebb, mint öt szuverén kötet látott napvilágot (Surányi Miklós, 1923; Lyka Károly, 1944; Pap Gábor, 1965; Solymár István, 1977; Murádin Jenő, 1984). S amint innen is kivehető: a művész már mozgalmas, kóbor életében is a klasszikus rangú mesterek sorába emelkedett (1873–1937). Mint ahogy a rangos, jónevű szerzők névsora is önmagáért beszél. Ennek ellenére a hazai művészettörténet-írásnak létezik egy többszöriösen bevált, tipikus hagyománya. Ebben a meghatározó érvényű historikus, társadalmi és személyes tényezőknek ugyanúgy érdemi szerep jut, akár a szakmai produktumok esztétikai mérlegelésének. Ez a komplex, esszéisztikus megközelítés mindenesetre jókora teret ad a szubjektív, nagyvonalú megközelítéseknek. Ami úgyszólván kikerülhetetlen. Kétségtelennek tűnik ellenben, hogy Sümegi György filológiai alaposágú, tárgyilagos szemlélete pont e hézagokon és réseken át tudta feldúsítani a tekintélyes Nagy István-irodalmat.

Aki lapozgatni kezdi a kemény táblás, 224 oldalas kötetet, annak alighanem a szokatlanul gazdag, változatos képanyag tűnik fel először. Akadnak itt fekete-fehér és színes műtárgy-reprodukciók, köztük jó néhány alig ismert munka. Mellettük pedig sok-sok figurális és tárgyi fotográfia dokumentálja a művész legkülönfélébb élethelyzeit. Amikkel óhatatlanul közelebb kerülünk az alkotó személyesebb, konkrétabb világához. Másrészt a szöveges fejezetek elrendezése is imponálóan udvarias, kézenfekvő. A könyv elején a Lóránth-féle kézirat többvágányú jegyzeteit szemezgethetjük. Ezek közt az életrajzi levezetésnek éppúgy tere van, akár a szakirodalmi búvárkodásnak és a közvetlenebb vallomások közreadásának. Innen aztán szerves, plasztikus áthajlással Sümegi György is beépül a kötetbe. Kezdetben ő is érdekes, tanulságos levél- és dokumentumanyagot helyez elénk, míg végül egy rövid dolgozatban összegzi a pálya esszenciáit.

Úgy néz ki hát: egészében egy magvas, sokszínű szöveggyűjteményt forgatunk. Amely egyszerre koncentrált, tárgyilagos, mégis egészségesen nyitott természetű. Hisz a művészről készült képek és plasztikák ugyanúgy fellelhetők itt, mint az alkotó utóéletét rögzítő vallomások (pl. a bajai Nagy István Képtár megszületése, 1985). Nekem a szöveggyűjteményekről egyébként hajdani irodalmi tanulmányaim jutnak eszembe. Ebben a közegeben ugyanis jóval nagyobb becsülete van a kívülről láttatott, már-már pozitivistá alaposságnak, mint a képzőművészeti szakirodalomban. Igaz, Perneckzy Géza egyik átfogó, sikeres összeállítása ellentmond ennek, csak épp a rokon szellemű munkák eléggé hiányoznak (l. *Kortársak szemével, Írások a magyar művészetről, 1896–1945*). Pedig nemigen kell bizonygatnom: a külső nézőszögből – s vele együtt a mozgó, dinamikus perspektívából – mennyi erkölcsi, szakmai előny fakadhat. Nem elég az objektívebb, tágasabb megismerési lehetőség, ám ezzel együtt a dolgok specifikus, összetett egyedisége is markánsabban kirajzolódik.

Már csak azért is, mivel a különféle dokumentumok együttállása valahol a mozaikképek természetével analóg. Így óhatatlanul megnő a részlemek viszonylagos önállósága, ami az érdeklődőknek is jótékony szabadságot biztosít. Ott horgonyzunk le tüzetesebben, ahol érdekesebb, tanulságosabb mozzanatokra bukkanunk. Más kérdés, hogy Lóránth László életrajzi jegyzeteinél nemigen igényeljük az efféle megállókat. Egy jó tollú, esszéisztikus előadóval szembesülünk, aki ráadásul a tényeket és a szakmai, lélektani finomságokat is respektálja. Nem elégszik meg például annak rögzítésével, hogy a fiatal Nagy Istvánt leginkább Van Gogh zsenialitása, a régiek közül pedig Giotto poézise fogta meg elsősorban. De az utóbbihoz azt is hozzáteszi: „...a kis pásztorfiú volt előtte, akit Cimabue véletlenül látott meg a mezőn, midőn a földről fölkapott szénröggel nyáját rajzolgatta. Nagy István is ilyen pásztorfiúnak érezte magát” (15. o.). Noha azt is világosan látta: „Giotto egyszerű volt, tömör, ... tisztességes, mint maga az abszolút művészet (uo.)”.

S ha már a tisztességnél tartunk, nézzünk akkor egy mesébe illő valóságos példázatot. Elégge közismert: a szükszavú, puritán mester mélységes szeretettel, hálával kötődött egyszerű édesanyjához. Amit sok-sok róla készült munkájával is bizonyított. Elvégre mostoha, küzdelmes gyermekkorában ő volt az egyedüli, aki szenvedélyesen kiállt rajzi, művészi szárnypróbálgatásai mellett. Sőt a későbbiekben is egyre-másra pártolta, támogatta fia pályafutását. Nem véletlen hát, ha Nagy István megígérte jóságos anyjának: egyszer házat építtet neki Csikmindszenten. És lássunk csodát: a Singer–Wolfner céggel kötött szerződés nyomán az ötven körüli alkotó csakugyan hozzájutott komolyabb pénzösszegekhez. Így rögvest hazament 70 esztendő édesanyjához, majd beváltotta ígérteit. Tényleg: ilyen hűséges, becsületes tettekkel jobbára csak a mesékben találkozhatunk.

Pedig e szorgos, elismert festőnek sosem volt saját, kényelmesen berendezett műterme. Nomád, nyugtalan életformájába ez egyszerűen nem illett bele. Amiként a nősülést, a családalapítást sem kapkodta el. Inkább türelmesen kívárta a megfelelő, hiteles pillanatot. Ehhez azért tudunk kell: egy fővárosi terménykereskedelmi vállalat dúsgazdag cégvezetője, Joeckl Antal szívvel-lélekkel támogatta a Fészek klub művészeit (pl. Egry József, Medgyessy Ferenc, Nagy István). Akik ugyancsak kedvelték, respektálták önzetlen mecénásukat. Ő azonban 1926-ban elment az élők közül. Majd a gyászidő lejártával a művész illedelmesen betoppant az özvegyhez, Umstadt Máriához, s kurtán-furcsán közölte: „*hogy gondoskodni kíván róla. Bejelentés nélkül vitte az anyakönyvvezetőhöz a tanúkkal együtt, akik csak az előjáráságon tudták meg, miről van szó. Joecklné 1910 óta ismerte Nagy Istvánt, de házasságukig egyetlen szót sem váltottak a köszönetesen kívül*” (25. o.). Ez a lakonikus, cselekvéscentrikus mentalitás mindenestre fölöttébb összevág az alkotó egyéniségével. De az is érdekes, hogy a művész által is csak-csak respektált Munkácsy Mihály lényegében hasonló módon került össze megőzvegyült bárónőjével.

Analógiák, meglepő összecsendések? Aztán tanulságos, izgalmas kontrasztok? Igen, a szakirodalmi reflexiók és a kortársi vallomások közegében is ilyenféle szellemi dinamikával szembesülünk. Közben a rövidebb szövegkiemelésekben menthetetlenül felerősödik a találó, mágikus szavak és szókapcsolatok jelentősége. Persze valamennyi kritikus elismeri: itt egy rendkívül eredeti, erőteljes, imponálóan egyszerű és természetcentrikus alkotóval állunk szemben. Egyikük mégis azt hangsúlyozza, a mester „*kemény ékírással vési fel...*” látomásait. Máshol a képek „*ünnepélyes komorságára*” esik a hangsúly. Lyka Károly pedig úgy véli: ez a pikktúra „*darabos, mint a föld röge, kurta és kemény szavú, akár a Bánk bán néhány sora*” (49. o.). Ugyanakkor a művészi inspirációk, analógiák láncolata is igencsak sokszínű. Van, aki a Van Gogh-os, Czóbel Bélá-s vagy wistleres rokonságokat érzékeli, mások meg Nagy Balogh Jánosra, netán Rippl-Rónaira hivatkoznak. Ennyiből is kiderül: Nagy István munkásságát korántsem lehet olyan egyértelműen, határozottan és differenciáltan befogni. Hisz egyszerűségében is televényes, talányos életművet teremtett. És csak sajnálhatjuk, hogy Lóránth László nem készíthette el roppant alaposnak ígérkező monográfiáját.

Ahogy jeleztem: a most következő fejezet- és szerzőváltás nemigen töri meg a kötet műfaji, hangulati egységét. Sümei György itt csak részben ismert, jól válogatott és fordultatos dokumentumanyaggal rukkol elő. Igaz ugyan, hogy a levelekben, vallomásokban tömérdek szó esik Nagy István művészetéről, csak ez kissé félrevezető. A szövegek többsége ugyanis sokkal inkább az alkotó személyes vonásairól, egyben szakmai, kollegiális kapcsolatainak milyenségéről árulkodik. Egyebek közt a festő nyílt, szókimondó természetéről. Mert bármennyire tiszteli Lyka Károly értő, támogató magatartását, ő ilyenképp is nyíltan megírja neki, hogy a kiállításokon szereplő sok-sok tehetségtelen munkáért bizony a kritika a felelős. Kós Károlytól meg a mester munkamódszeréről értesülünk, hisz: „*igazi művészet csak az, ami egy szuszra születik meg...*” (86. o.). Miként ez Tornyai Jánosnál fordulna Nagy István felé, mint éppen ő. Aki őt és Barcsayt tekinti a legjobb hazai festőknek. Lám, hajdanában a vásárhelyiek meg a szentendreiek még csak-csak respektálták egymást. Ám azt is megtudjuk: egy-egy jóra való orvosnak micsoda óriási szerepe volt az alkotó menedzselésében (pl. Aszalós Imre bajai főorvos).

Annyi bizonyos: ennyi tanulságos, lebilincselő forrásanyag után egyféle újszerűen magvas, mélyrenyúlóbb szakmai összegezésre aspirálunk. De ez sajnos csak töredékesen valósul meg. Kétségtelen például: Nagy István vándorlásokkal teli életét és utóéletét valami búvópatakszerű talányosság járja át. Művei java része ugyan hazai köz- és magángyűjteményekben van, ám Romániában és a bácskai térségben is szép számban előfordulnak. Itt jegyzem meg, hogy a szegedi Lucs-gyűjteményben is található két remekbe sikerült tájvízió. Érdekes egyébként, hogy a művész akkor hozza létre legrangosabb erdélyi tájképeit, amikor már nagyrészt elszakadt szülőföldjétől. De mitikus erejű, balladás hangvételét így is sértetlenül megőrizte. Sőt poétikusan átszellemítette.

Amúgy pontosan a népi, népművészeti gyökerű formaképzés kibontását érzem eléggé vérszegénynek. Ahogy ez a mértékadó Pap Gábornál is lényegében hasonló. Pedig a tömör, népies és balladisztikus előadás csakugyan a művészi esszenciákat érinti. A ballada ugyanis az irodalom „*őstojása*”, amelyben a drámai, sorsszerű és lírikus elemek tökéletesen összefonódnak. Eldöntendő azonban, hogy miféle konkrétabb motívumokkal tudjuk értelmezni az alkotó mértánias, réteges és szerkesztő elvű képépítését? Minthogy itt mégiscsak a pálya kulcskérdésénél vagyunk. De hovatovább a spontán, robbanékony tolmácsolás és a racionális, architektonikus komponálás különös szimbiózisa is megért volna egy „*misét*”. Szó, ami szó: e sommázó dolgozat egy bővebb, tüzetesebb kifejtést is nyugodtan elviselne.

A *Szakraális emlékek* című kötetnél már aligha lehet efféle hiányérzetünk. Főként, ha az összeállítást meghatározó domináns tanulmányra, a Kiskunsági Madonnák kultúrtörténeti, esztétikai levezetésére gondolunk. Sümegi György itt olyanféle rendkívül igényes, interdiszciplináris kutatói erényeket vonultat fel, ami előtt csak megemelhetjük kalapunkat. Az a legkevesebb, hogy forrásanyagaiban a fotografiai, irodalmi és személyes természetű közlések éppúgy helyet nyernek, mint a historikus iratok meg jegyzőkönyvek, nem beszélve a szakirodalmi ismeretek széles körű tartományairól. De oknyomozásai során úgyszólván valamennyi nézőszögre igényt tart. Néha történelmi léptékekben, máskor meg kortársi vagy mikroszkopikus viszonylatokban vizsgálódik. Ahogy ezt sajátságos tárgyköre, a szellemi néprajz megkívánja. Bizonyára Bálint Sándor is elismerően mosolyogna, ha kezébe vehetné e magvas, jóra való kötetet. És nem csupán azért, mivel a szerző pont az ő emléke előtt tiszteleg munkájával.

Nekem mindenesetre a kecskeméti múzeumban szorgoskodó fiatal Sümegit idézi ez a plebejus vonzalmú, szisztematikus tanulmány. Aki amolyan alternatív, fontos és rejtett kultúrincsek után kutakodik. Ezt aztán a sajátos hangvételű népi plasztikákban, a Mária- és a pietà-szobrok érdekes változataiban találta meg legfőképp. Annál is inkább, mivel Andrassy Kurta János szobrászművész már 1944-ben kifejtette e műállomány rendhagyó értékeit. Ezzel egyébként formai, szemléleti inspirációt kívánt nyújtani szobrászatunk felfrissítéséhez. Sümegi György pedig úgyszólván a legvégső konzekvenciáig elmegy a maga alapos, konok kutatásaiban. Nem elég, hogy majd mindent kiderít e népi rekvizitumok készítőiről, a művek használatáról és formai sajátságairól, de nemzetközi érvényű stílári forrásaikat és analógiáikat is meggyőzően kimutatja. Ezzel újabb támpontokat kínál a professzionális és népi művészet közötti érdekes, termékeny ingamozgások tanulságos históriájához. Amivel akár a Nagy István-i életmű szemléleti viszonyaira is kézenfekvően visszakapcsolhatunk. Már csak a teljesség kedvéért is.